

GILAMCHILIK TARIXI VA UNING TEXNOLOGIYASI

*dots. Nazarova D.T. talaba Jo'raqulova S.
Toshkent To'qimachilik va yengil sanoat institut*

Аннотация. Ushbu maqolada gilamchilik tarixi o'rganilgan. Gilam to'qish va uni toqishgacha bo'lgan jarayonlar tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье рассматривается история ковроделия. Анализируются процессы ковроткачества и ткачества.

Annotation. This article discusses the history of carpet weaving. The processes of carpet weaving and weaving are analyzed.

Gilam tarixi XX asrning boshlarida Samarqand viloyati hududlarida 50 ga yaqin o'zbek qabilalari yashagan. Gilam to'qish san'ati qadimdan ko'chmanchi chorvadorlar va qabilalar orasida shakllangan. Grebenkinning ma'lumotiga qaraganda XIX asrning oxirida gilam to'qish san'ati quyidagi o'zbek qabilalari: nayman ming, qutchi, bag'rin, xitoy, qipchoq, mitan, turklarda mavjud bo'lgan. Hozirgi kunda Prezidentimiz tomonidan respublikada qo'lda to'qilgan gilamchilik sohasini rivojlantirishga oid hujjat imzolandi. (26.06.2020 yildagi PQ-4759-son qarorga qarang). Gilamchilikga bo'lgan e'tibor yanada jadallashdi.

O'zbek gilam mahsulotlarini to'g'risida umumiy tassavurga ega bo'masdan turib, gilamchilik soxasini yoritib bo'lmaydi. Xususan gilam bir necha ming yillik tarixga ega bo'lib, milliy hunarmandchilik san'atining noyob namunasi sifatida shakllanib kelmoqda. Turli nasabda qabilalar gilam to'qish bilan shug'ullanganlar. Bu gilamlarda qabilalarning o'ziga xos naqshlari ishlatilgan, bu esa qabilalarning ramziy belgilarini bildirib, keyinchalik xo'jalik zaruriyati uchun ishlatilgan. Surxon vohasi o'zining qadimiy va takrorlanmas o'ziga xos etnografik o'lka ekanligi bilan ajralib turadi. Buni birgina to'qimachilik sanoati uy jihozlar namat, kigiz va gilam mahsulotlari hamda ularning tarixi misolida ko'rish mumkin. Gilamning dastlabki namunasi hayvon junlaridan tayyorlangan. Uni to'qish uchun xonakilashtirilgan hayvonlar; qo'y, echki, tuya junlari olib yuvilgan. So'ng maxsus moslama jun taroqlarda tozalangan. Tayyor bo'lgan jun mahsulotlaridan pishiq ip tayyorlangan. Turli xil o'simliklardan olingan tabiiy ranglar bilan bo'yalgan, keyin xonadon sohiblari tomonidan to'qilgan. Gilam to'qish uchun maxsus qurilmalardan foydalanishgan. Gilam to'quvchilarining ishlarini quyidagilarga ajratadi: gilamlar, olacha gilam, kigiz, namat, xurjunlar va boshqalar. To'shaluvchi gilamlar har doim katta o'lchamda to'qilgan, uzunligi 2,0-2,5 m, eniga 1,2-1,4 m.. Bular hozirgi kunda tog'li hududlarda mavjud bo'lib, adorga, qizuv, qilich, suruv arqon deb nomlangan. Tabiiy ishlov berilgani sababli gilamlar o'z rangini va sifatini uzoq vaqt yo'qotmagan. Etnografik manbalarga ko'ra, eng qadimgi gilamlar

miloddan avvalgi 6-5 asrlarga oid bo'lib, tog'li Oltoydan topilgan. Bu hudud doimiy muzlikdan iborat bo'lganligi sababli gilam uzoq muddatga yaxshi saqlangan. Tarixchilarning taxminicha, bu gilam Ahmoniylar davrida forslar yoki o'rta osiyoda istiqomat qilgan ko'chmanchi qabila (sak, massaget) lar orasida tayyorlangan. Naqshlarining tabiati va bajarilish uslubi bo'yicha barcha gilamlarni 3 ta asosiy guruhga bo'lish mumkin: qoziq, paxtasiz va kigiz. Qadimgi Fors gegemonligi Turkiya, Xitoy hatto Yevropa tomonidan siqila boshlanadi. Ammo eng yaxshi gilamlar, masalan, ipak iplaridan tayyorlangan buyumlar hali ham juda qimmat. Zamonaviy texnologiyalar sintetik gilam sifatini klassik jun matolari bilan tenglashtirishga imkon berdi. Sintetik gilamlardan foydalanish katta foyda keltiradi: ularga g'amxo'rlik qilish osonroq. Ishlab chiqarish texnologiyasiga va ipni poydevorga mahkamlash usuliga qarab, gilamning quyidagi turlarga ajratiladi: to'quv, to'qilgan, kigiz, tafting va igna bilan bog'lab qo'yilgan. Ignalanma va to'qish ishlab chiqarish tez, avtomatlashtirilgan va arzon. To'qilgan gilamlarni tayyorlash jarayoni ancha sekin va murakkabroq.

An'anaviy hunarmandchilikka taqlid qilib, to'qilgan gilam to'qilgan va ignali gilamlarga qaraganda ancha qimmat. Ular ikkita kesishgan iplar tizimidan iborat: bo'ylama va ko'ndalang. To'qilish usuliga ko'ra patli va patsiz gilam turlari farqlanadi. Qo'lda gilam to'qish O'rta Osiyoda, ayniqsa Turkmanistonda keng rivojlangan. Qo'lda gilam to'qish nihoyatda sermashaqqat ish, to'quvchidan qunt, did va mahorat talab qilinadi. Patli gilamlarni to'qish ayniqsa murakkab. Qo'lda to'qilgan gilam texnologiyasi, naqsh mujassamoti asos ipiga rangli iplardan tugib bandlar hosil qilib yaratiladi, tugun uchi matoning yuza tomoniga chiqarib tekis qirqiladi, har bir qatordan so'ng arqoq ipi o'tkazib maxsus temir taroqqa urib avvalgisiga mahkamlanadi. 1 kv.m patli gilam to'qish uchun 20-25 kun vaqt ketgan. Patli gilamlar kalta patli (3-7 mm) va uzun patli (8-17 mm) bo'ladi. Gilam to'quvchi 1 kv.m yuzada 600-1030 tacha bog' bog'lashi lozim bo'ladi. Gilamlar hajmi jihatdan 3 xil bo'ladi: kichik 3 kv.m gacha, o'rtacha 3 kv.m dan 6 kv.m gacha va katta 6 kv.m dan katta. Tayyor gilam maxsus kimyoviy moddalar yordamida yuviladi. Gilamlar turli hajmda tayyorlanadi.

O'rta Osiyo gilamlari uchun xos bo'lgan, naqshining aniqligi, go'zal bo'lishi va ranglarining uyg'unligi ularning badiiy qiymatini oshirgan. Hozirda gilam Farg'ona vodiysida, Qashqadaryo, Surxandaryo, Sirdaryo viloyatlari, Qoraqalpog'istonda rivojlangan. Shuningdek, Samarqand, Urgut, Qo'qon va Xorazm ham gilam markazlaridir. An'anaviy gilam hunarmandchilik turi (uyda to'qiladigan) sifatida rivojlanmoqda. Samarqand va Buxoroning ipak gilamlari ham keng tarqalmoqda. An'anaviy gilam rivojiga "Us to" birlashmasi va "Hunarmand" assotsiatsiyasi munosib hissa qo'shmoqda.

Адабиётлар

1. Т.А.Очилов, М.Қулметов, С.А.Хамраева ва б. "Тўқимачилик материалшunosлиги" Тошкент: „Адабиётлар учкунлари, 2018.-310б.